

Αναστήλωση στην πράξη, διάσωση ή αλλοίωση;

Φωτεινή Κ. Κουγλήρη

Αρχιτέκτων Μηχανικός - Αναστηλώτρια, 28^η Ε.Β.Α., ΥΠ.ΠΟ

Κάθε αναστηλωτική επέμβαση σε ένα μνημείο εμπεριέχει και το σπέρμα καταστροφής του, ή έστω καταστροφής τμήματος της αυθεντικότητάς του. Αυτό που προσπαθούμε να κάνουμε στην καλύτερη των περιπτώσεων είναι η ζυγαριά στο τέλος μιας επέμβασης να γέρνει περισσότερο προς την πλευρά της διατήρησης και όχι προς την πλευρά της αλλοίωσης. Αρκετές όμως αναστηλωτικές επεμβάσεις θεωρούνται μεν επιτυχημένες, επειδή το τελικό αισθητικό αποτέλεσμα είναι άρτιο, ενώ στην πραγματικότητα η ζυγαριά γέρνει αρκετά προς την πλευρά της αλλοίωσης. Αυτό το θέμα χρήζει ιδιαίτερης μνείας.

Μέσα από αναστηλωτικά παραδείγματα από την Παλιά Πόλη του Ρεθύμνου - που είναι κηρυγμένη ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο¹ - και από τον διευρυμένο Δήμο Ρεθύμνου, γίνεται αναφορά σε ορισμένους παράγοντες, που συντελούν στην - σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό - αλλοίωση των μνημείων.

1. ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ

1.1 Ακατάλληλη χρήση

Ο πρώτος καταλυτικός παράγοντας είναι η νέα χρήση ενός μνημείου, η οποία ενίοτε αποδεικνύεται εντελώς ακατάλληλη. Ενδεικτικό παράδειγμα ακατάλληλης χρήσης είναι η μετατροπή, κατά την δεκαετία του '80, του rivellino σε Αρχαιολογικό Μουσείο. Πρόκειται για το πενταγωνικό οχυρό που είχε κατασκευαστεί επί Τουρκοκρατίας έξω από την κύρια πύλη του φρουρίου Φορτέτζα, για την ενίσχυση της άμυνας του (Στεριώτου 1992, Gerola 1906), το οποίο μέχρι το 1964 χρησιμοποιήθηκε ως κτίριο φυλακών. Παρά τις ολοένα αυξανόμενες ανάγκες του Μουσείου για μεγαλύτερους, σύγχρονους εκθεσιακούς και αποθηκευτικούς χώρους, που το rivellino δεν καλύπτει, έχει γίνει μελέτη για την εκ νέου στέγασή του στο μνημείο, όπου προτείνεται η - για δεύτερη φορά - πλήρης καθαίρεση του υπάρχοντος κτίσματος στο εσωτερικό του, η διατήρηση μόνο του εξωτερικού περιβλήματος και η κατασκευή σε απόσταση από αυτό, νέου τετραωρόφου οικοδομήματος,² για το οποίο γίνεται από πλευράς της Εφορείας³ προσπάθεια να μην υπερβεί το ύψος, όχι πλέον του αρχικού τείχους, αλλά έστω του σημερινού περιβλήματος.

1.2 Οικονομικό κίνητρο

Δεν είναι πάντα η ίδια η νέα χρήση ενός μνημείου, αλλά ο τρόπος διαχείρισης του θέματος που δημιουργεί το πρόβλημα. Στην πράξη, ενώ μπορούμε να επιλέξουμε αν θα προσαρμόσουμε τις απαιτήσεις της νέας χρήσης στις εκάστοτε ιδιαιτερότητες του κτίσματος, ή αν θα αλλάξουμε αλόγιστα το μνημείο προκειμένου αυτό να εξυπηρετήσει την νέα χρήση, πολύ συχνά η επιλογή είναι εις βάρος του μνημείου. Καθοριστικό ρόλο εδώ παίζει όχι μόνο η ευαισθησία των ενδιαφερομένων αλλά το οικονομικό κίνητρο, ιδίως στην περίπτωση των ιδιωτών που επεμβαίνουν σε μνημεία, όπου η συνηθέστερη αλλαγή χρήσης είναι η μετατροπή κατοικιών σε ξενοδοχεία και τουριστικά καταλύματα, η οποία επιδοτείται.⁴ Αν και αυτή η χρήση θεωρείται από τις πιο ήπιες, εν τούτοις δημιουργούνται αρκετά προβλήματα, διότι το ύψος της εκάστοτε χρηματοδότησης ή επιχορήγησης είναι συνάρτηση της έκτασης του προς αποκατάσταση διατηρητέου ακινήτου, ενώ στη συνέχεια το κέρδος είναι τόσο μεγαλύτερο, όσο περισσότεροι είναι οι προς εκμετάλλευση χώροι. Όλα αυτά οδηγούν σε μία προσπάθεια αύξησης του μεγέθους των μνημείων με κάθε τρόπο, συνήθως με αμφίβολες προσθήκες

¹ με τις Υ.Α. 24946/26-8-67/ΦΕΚ 606/Β/3-10-67, 1944/676/12-8-91/ΦΕΚ 700/Β/30-8-91 & 38329/1152/31-7-97/ΦΕΚ 753/Β/28-8-97

² Η μελέτη έχει ανατεθεί από την Διεύθυνση Μελετών Μουσείων και Πολιτιστικών Κτιρίων του ΥΠ.ΠΟ, στο αρχιτεκτονικό γραφείο του Χάρρη Μπουγαδέλλη, το οποίο έχει κάνει και την πρόταση, σε επίπεδο προμελέτης, τον Ιούλιο του 2004. Η αρχική μελέτη για την στέγαση του Μουσείου στο rivellino, η οποία εν μέρει μόνο υλοποιήθηκε, εκπονήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 1980-81 από την Δ/ση Αναστήλωσης του τότε ΥΠΠΕ.

³ της 28^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

⁴ Αναπτυξιακός νόμος, αγροτουρισμός κ.ά

καθ' ύψος και κατ' επέκταση, που υποτίθεται ότι αποτελούσαν αρχικά τους τμήματα, και γενικά με πρόσθετες κατασκευές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ξενοδοχείο που βρίσκεται στην συμβολή της οδού Μελισσηνού με την Πλατεία Ηρώων Πολυτεχνείου⁵. Από το σύνολο των αρχικών κτισμάτων του, μόνο τμήμα του ενός κτιρίου στην οδό Μελισσηνού ήταν αρχικά τριώροφο, είχε μάλιστα και ξύλινο σαχνισί⁶ (εικ. 1, 3) - κιόσκι, όπως το λένε στο Ρέθυμνο. Στην πράξη έγιναν τριώροφα και άλλα δύο τμήματα του συγκροτήματος επί της Μελισσηνού, ενώ το ξύλινο κιόσκι δεν κατασκευάστηκε στην σωστή του θέση και μορφή, αλλά στο όμορο αρχικά διώροφο κτίριο (εικ. 2, 4). Σήμερα το κομμάτι αυτό δεν είναι καν αναγνωρίσιμο και διαφέρει ελάχιστα από το νοτιοδυτικό τμήμα του ξενοδοχειακού συγκροτήματος επί της Πλ. Ηρ. Πολυτεχνείου, που αποτελεί εντελώς νέα προσθήκη (εικ. 4).

Ξενοδοχειακό συγκρότημα στις οδούς Μελισσηνού και Πλ. Ηρ. Πολυτεχνείου

Εικ. 1. Φωτογραφία των αρχών του 20^{ου} αι.

Εικ. 2. Οδ. Μελισσηνού, όψη-αποτύπωση, '95

Εικ. 3. Τμήμα ελαιογραφίας αγνώστου του 19^{ου} αι.

Εικ. 4. Νέα προσθήκη στο ΝΔ τμήμα.
Παλιό τμήμα που ανακατασκευάστηκε.

Ανάλογο παράδειγμα αποτελεί το κτίριο που βρίσκεται στις οδούς Χαριλάου Τρικούπη και Ξανθουδίδου⁷. Στις εικ. 5 & 6 βλέπουμε την αποτύπωση και την αρχική φωτογραφία της όψης του στην αυλή, επί της οδού Ξανθουδίδου. Κατά την κατασκευή προστέθηκε ένας όροφος ακόμη, που ενώ μετά από πολύχρονες συνεννοήσεις εγκρίθηκε⁸, το τελικό κτίσμα, όπως φαίνεται και στα διορθωμένα από την Εφορεία σχέδια, έγινε ακόμη ψηλότερο και με ακόμη περισσότερες διαφοροποιήσεις (εικ. 7, 8). Αντίστοιχα, από την πλευρά της οδού Τρικούπη υπήρχαν στοιχεία για ένα προϋφιστάμενο κιόσκι στο ανατολικό διώροφο κτίσμα και ένα μόνο τριώροφο τμήμα στα δυτικά (εικ. 9). Εγκρίθηκε όμως τελικά η κατασκευή δύο κιοσκίων. Όπως από την αυλή, έτσι κι εδώ στην πορεία κατασκευάστηκε σε όλη αυτή την πλευρά και τρίτος όροφος. Παρόλο που αυτός επίσης εγκρίθηκε το 1993, το τελικό κτίριο έγινε τετραώροφο (εικ. 10).

⁵ Η σχετική μελέτη έγινε από τους αρχιτέκτονες Β. Ανδρεαδάκη - Α. Μπάκα το 1995-96

⁶ Απεικονίζεται σε φωτογραφία, από το αρχείο του ΦΩΤΟ ΡΕΘΥΜΝΟ, του οποίου συντελεστές είναι οι Γ. Σπανδάγος, Α. Χριστοφοράκης κ.ά.

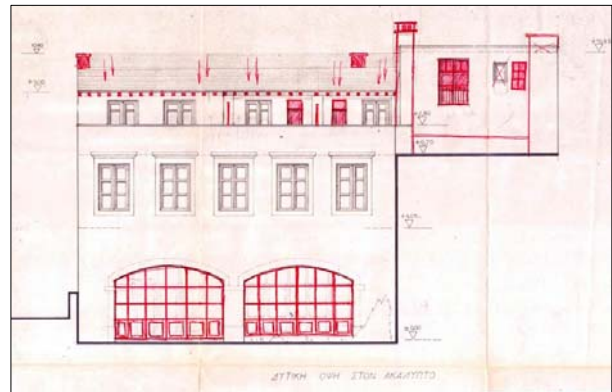
⁷ Η μελέτη έγινε το 1986 από τους αρχιτέκτονες Β. Ανδρεαδάκη - Α. Μπάκα και τον πολιτικό μηχανικό Ν. Σαραντινό, οι οποίοι ήταν και ιδιοκτήτες του ακινήτου.

⁸ Το 1993 από την Δ/ση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων (ΔΑΒΜΜ) του ΥΠΠΟ

Ξενοδοχείο στις οδούς Χαρ. Τρικούπη και Ξανθουδίδου

Εικ. 5, 6. Αρχική όψη στην εσωτερική αυλή επί της οδ. Ξανθουδίδου

Εικ. 7, 8. Τελική όψη στην εσωτερική αυλή επί της οδ. Ξανθουδίδου, μετά την αποκατάσταση.*

Εικ. 9, 10. Αρχική και τελική - μετά την αποκατάσταση - όψη του συγκροτήματος από την οδό Χ. Τρικούπη.*

* Τα σχέδια είναι διορθωμένα από την 13^η Ε.Β.Α. ώστε να απεικονίζουν την πραγματική κατάσταση μετά τις επεμβάσεις.

1.3 Αλλαγή εσωτερικής διαρρύθμισης

Ένα σημαντικό ζήτημα με την μετατροπή των κατοικιών σε τουριστικά καταλύματα, είναι η ριζική αλλαγή της εσωτερικής τους διαρρύθμισης. Ακόμη και στις ηπιότερες περιπτώσεις, θα πρέπει το κάθε δωμάτιο να αποκτήσει δικό του χώρο υγιεινής - ή και παρασκευαστήριο -, χώροι να ενοποιηθούν για να γίνουν αίθουσες υποδοχής ή πρωινού, κλιμακοστάσια να καταργηθούν για να κατασκευαστούν νέα σε άλλες θέσεις κ.ά. Επειδή οι τροποποιήσεις αυτές, ακόμη κι αν δεν εγκριθούν, θα υλοποιηθούν σε ανύποπτο χρόνο από τους ενδιαφερόμενους, εφόσον είναι κυρίως εσωτερικές, η Εφορεία προτιμά, προκειμένου να μην γίνουν ανεξέλεγκτες αλλαγές, επικίνδυνες καμιά φορά και για την στατική επάρκεια των μνημείων, να είναι αυτές σε γνώση της και εγκεκριμένες, επιλέγοντας να θυσιάσει έστω κάτι από το μνημείο, παρά ενδεχομένως να τα θυσιάσει όλα. Ενδεικτικό παράδειγμα τέτοιων

τροποποιήσεων αποτελεί - ανάμεσα σε πολλά άλλα - το κτίριο στην οδό Νεοφύτου Πατελάρου.⁹ Εδώ εκτός από την τοποθέτηση σε όλα τα δωμάτια παρασκευαστήριων και χώρων υγιεινής, εγκρίθηκε, προκειμένου να μην καταστραφούν ορισμένα στοιχεία στην αυλή του, η κατασκευή προσθήκης κατ' επέκταση σε επιλεγμένη θέση και στους τρεις ορόφους. Στο ισόγειο η προσθήκη είναι απλώς ένα διαβατικό, ενώ στους ορόφους είναι νέο δωμάτιο. Στην πράξη όμως έγιναν πολύ περισσότερες αλλαγές από τις αναμενόμενες..

Ανάλογα προβλήματα συναντώνται και σε κτίρια που αποκτούν άλλες χρήσεις, όπως είναι τα καταστήματα, οι κατοικίες, οι χώροι πολιτισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Vila Clodio (εικ. 11) στο Χρωμοναστήρι Ρεθύμνου (Μαλαγάρη - Στρατιδάκης, 1987), ένα βενετσιάνικο μνημείο, στο οποίο, την δεκαετία του 1990, η 13^η Ε.Β.Α¹⁰ πραγματοποίησε εκτεταμένες εργασίες άρσης ετοιμορροπίας και αποκατάστασης.¹¹ Στη συνέχεια η βίλα παραχωρήθηκε από την τότε Κοινότητα Χρωμοναστηρίου στον στρατό, για να μετατραπεί σε Στρατιωτικό Μουσείο.¹² Στην ανατολική πλευρά της κατασκευάστηκαν εκ νέου δύο μεγάλα κτίσματα - που υπήρχαν μεν αρχικά στη θέση αυτή, αλλά δεν γνωρίζουμε επακριβώς την μορφή τους - και δημιουργήθηκε μία νέα κυρίαρχη πρόσβαση, η οποία υποβάθμισε εντελώς τις δύο αυθεντικές της εισόδους στην βόρεια και στην δυτική πλευρά (εικ. 12). Τα νέα κτίσματα που προστέθηκαν έγιναν πολύ υψηλά, με γύψινους θόλους εσωτερικά, με αποτέλεσμα, αντί έστω μέσα στο στήθαιό τους να μπορούν να κρυφτούν οι ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις του συγκροτήματος, αυτές να είναι ορατές στα δώματα (εικ.14).

Εικ. 11. Η χαρακτηριστική νότια όψη της βίλας Clodio πριν από τις επεμβάσεις

Εικ. 12. Δημιουργία νέας πρόσβασης στην ανατολική πλευρά

Εικ. 13, 14. Άποψη της βίλας από την ανατολική πλευρά, πριν και μετά το πέρας των εργασιών

⁹ Η μελέτη του οποίου έγινε από τον αρχιτέκτονα Κ. Ηλιάκη το 2002

¹⁰ Αρμόδια για όλη την Κρήτη μέχρι και τον Οκτώβριο του 2003, που δημιουργείται η 28^η Ε.Β.Α., αρμόδια πλέον για τους νομούς Ρεθύμνου και Χανίων.

¹¹ Με μελέτη του αρχιτέκτονα Κ. Ουρανού και της υπογράφουσας, που εκπονήθηκε το 1994

¹² Η σχετική μελέτη ανατέθηκε το 1999 από το Γ.Ε.Σ. στο μελετητικό γραφείο: Ανδρεαδάκης - Μπάκα - Αρχιτεκτονική Ο.Ε.

Ουσιαστικά το μνημείο παραπέμπει σήμερα σε πολυτελές θέρετρο, το οποίο υποβαθμίζουν οι πολύ εκτεταμένες ηλεκτρομηχανολογικές του εγκαταστάσεις, αλλά και οι κατασκευαστικές του λεπτομέρειες. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις πλάκες από πωρόλιθο, που τοποθετήθηκαν σε όλα τα - υπερυψωμένα πλέον - στηθαία των δωματίων, καθώς και το στηθαίο της νότιας πλευράς, στο οποίο, ενώ κατά την επέμβαση της Εφορείας είχε διατηρηθεί η χαρακτηριστική του κορνίζα, σήμερα έχει αλλάξει μορφή και ύψος αποκρύπτοντας και την καμινάδα που βρίσκεται πίσω του (εικ. 15, 16, 17).

Εικ. 15. Στηθαίο νότιας πλευράς πριν από την επέμβαση, Εικ. 16: μετά την επέμβαση της Εφορείας, Εικ. 17. μετά την επέμβαση του Γ.Ε.Σ.

1.4 Πολιτικές πιέσεις

Τα προβλήματα που ανακύπτουν από τις νέες χρήσεις γίνονται ακόμη εντονότερα λόγω των γνωστών πολιτικών πιέσεων και παρεμβάσεων, που για σκοπιμότητες εντελώς ξένες προς τα μνημεία μπορεί να επιβάλλουν άστοχες χρήσεις και να προκαλέσουν σημαντικές βλάβες. Αυτό συνέβη και στο κτίριο της οδού Κριτοβουλίδου, το οποίο με παρέμβαση της τότε Νομάρχου αποκαταστάθηκε από την 13^η Ε.Β.Α,¹³ ώστε να χρησιμοποιηθεί για την στέγαση, αφενός του παραρτήματος του ΕΟΜΜΕΧ στο Ρέθυμνο, αφετέρου του Χειροτεχνικού του Κέντρου. Για να γίνει αυτό απαιτήθηκε - μεταξύ άλλων - να κτιστεί μία τοξοστοιχία, προκειμένου να χωριστεί σε δύο τμήματα μία μεγάλη αίθουσα του ισογείου και να αποδοθεί κατά το ήμισυ στο παράρτημα του ΕΟΜΜΕΧ για την εγκατάσταση των γραφείων του. Τελικά το αποκατεστημένο κτίριο ουδέποτε χρησιμοποιήθηκε σαν Χειροτεχνικό Κέντρο, διότι την δεκαετία του 1990 ο ΕΟΜΜΕΧ διέκοψε την λειτουργία του.

Κλείνοντας τον παράγοντα χρήση, θα ήταν παράλειψη να μην αναγνωρίσουμε ότι παρόλα τα προβλήματα που ανακύπτουν, η επανάχρηση ενός μνημείου αποτελεί αναμφίβολα ένα σημαντικό κίνητρο χρηματοδότησης αναστηλωτικών εργασιών, χωρίς το οποίο πολλά μνημεία σήμερα θα είχαν ίσως ολοσχερώς καταστραφεί.

2. ΧΡΟΝΙΚΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΙΕΣΗ

Οι ασφυκτικές πιέσεις κάθε είδους, όχι μόνο οι πολιτικές που προαναφέρθηκαν, αλλά και η χρονική και η οικονομική πίεση, έχουν τις δικές τους συνέπειες στον τρόπο που γίνονται οι επεμβάσεις στα μνημεία. Επηρεάζουν όχι μόνο τα έργα που εκτελούνται από ιδιώτες, αλλά και τον τρόπο που κάνει τα έργα της η Εφορεία. Πολύ συχνά δεν υπάρχουν ούτε τα χρονικά ούτε τα οικονομικά περιθώρια να γίνουν οι απαιτούμενες στατικές, αρχιτεκτονικές ή ενδεχομένως γεωτεχνικές μελέτες, η λεπτομερής τεκμηρίωση, η ανασκαφική έρευνα, οι έλεγχοι κονιαμάτων, συμβατότητας υλικών κ.ά. Αναφέρουμε ενδεικτικά την περίπτωση της αποκατάστασης από την Εφορεία - στα πλαίσια του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης - του Τεμένους Sultan Ibrahim στη Φορτέτζα Ρεθύμνου (Δημακόπουλος 1977). Εδώ αν και σκοπεύαμε να προχωρήσουμε σε ανασκαφική έρευνα στο εσωτερικό του, οι πειστικές χρονικές προθεσμίες, η απειρία μας - γιατί ήταν το πρώτο έργο αυτού του είδους που εκτελούσαμε - οι οικονομικοί περιορισμοί, οι ειδικές δυσκολίες της επέμβασης, λόγω της μεγάλης έκτασης και του

¹³ Με μελέτη που έγινε το 1989 από την υπογράφουσα

ύψους του τρούλου, μαζί με τα απρόβλεπτα που ανέκυψαν, όπως - κυρίως - η εκ νέου κατασκευή των εξωτερικών κονιαμάτων του τρούλου, δεν μας άφησαν τα περιθώρια να την πραγματοποιήσουμε.¹⁴ Έγινε ανασκαφή μόνο στην εξωτερική δυτική πλευρά του μνημείου, για την αποκάλυψη των θεμελίων του σήμερα κατεστραμμένου προστώου, που το γνωρίζαμε από την φωτογραφία του G. Gerola στις αρχές του 20ου αι. (Στεριώτου 1992). Στο εσωτερικό, αφού ολοκληρώθηκαν οι ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις, το μνημείο πλακοστρώθηκε. (Κουγλέρη 2004)

3. ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

Ο τρίτος, καθοριστικός για την τύχη ενός μνημείου παράγοντας είναι η ανακατασκευή, η οποία, ακόμη και με τις καλύτερες των προθέσεων, δεν μπορεί να είναι πιο επιτυχημένη από την διατήρηση και αποκατάσταση του αυθεντικού αρχικού μνημείου. Ενδεικτικά αναφέρω ένα κτίριο στην οδό Κατεχάκη, το τελευταίο ακριβώς κάτω από το φρούριο (εικ. 18, 19), που ο ιδιοκτήτης του προχώρησε στην ανακατασκευή του υποστηρίζοντας ότι θα το κάνει όμοιο με το αρχικό, αφού φρόντισε πρώτα να το καθαίρει, ισχυριζόμενος ότι κατέρρευσε μόνο του. Ήδη στην πρόταση αποκατάστασης¹⁵ υπήρχαν διαφοροποιήσεις στις διαστάσεις και στις θέσεις των ανοιγμάτων, σε σχέση με αυτές της αποτύπωσης. Κατά την κατασκευή τα ανοίγματα διαφοροποιήθηκαν ακόμη περισσότερο, αντί μονόριχτης κατασκευάστηκε στο κτίριο δίριχτη στέγη, ενώ το αρχικά ξύλινο κιόσκι έγινε από μπετόν που επενδύθηκε με ξύλο (εικ. 20). Πρόσφατα έγινε και νέα τροποποίησή του, με προσθήκη φουρυσίων και αετωματικής απόληξης (εικ. 21), διότι πλέον το παλιό - το αληθινό αλλά κυρίως το ψεύτικο - πουλάει.

Κτίριο ενοικιαζομένων δωματίων στην οδό Κατεχάκη

Εικ. 18, 19. Πριν από την καθαίρεση.

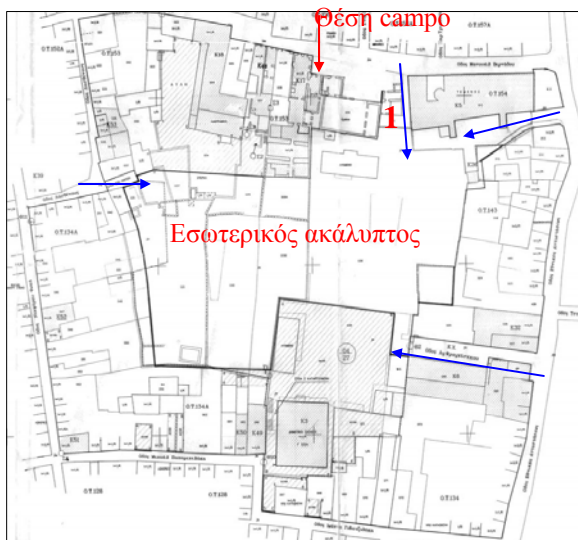
Εικ. 20, 21. Κατά την διάρκεια, και μετά το πέρας της ανακατασκευής.

¹⁴ Οι εργασίες έγιναν κατά το χρονικό διάστημα 2002-04, κατ' εφαρμογή της μελέτης του 1988 του αρχιτέκτονα Α. Σαργέντη, όπως αυτή τροποποιήθηκε το 1999, με επίβλεψη της υπογράφουσας και της συμβασιούχου πολ/κού μηχ/κού Ε. Τζαγκαράκη.

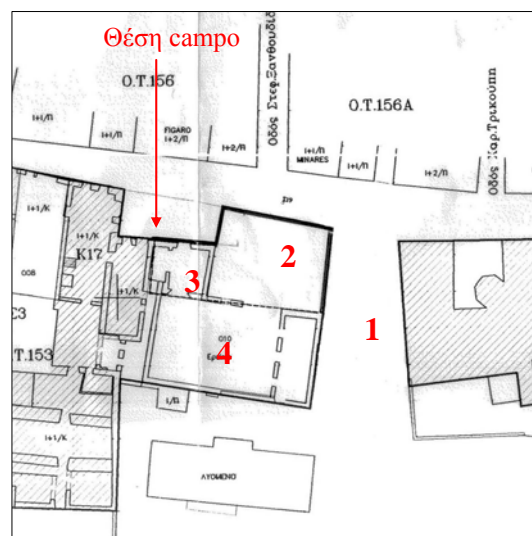
¹⁵ Η οποία έγινε το 1989 από τον αρχιτέκτονα Στ. Κελέκη

Όταν αναφερόμαστε στον παράγοντα ανακατασκευή δεν εννοούμε μόνο την ακραία περίπτωση πλήρους ανακατασκευής ενός ολόκληρου κτιρίου. Εννοούμε κάθε μικρή ή μεγαλύτερη ανακατασκευή που απαιτείται να γίνει κατά την διάρκεια αποκατάστασης ενός μνημείου. Είτε πρόκειται για εκτεταμένη ανακατασκευή ενός θόλου, ορόφου, τόξου, είτε για μικρότερης κλίμακας ανακατασκευές θυρωμάτων, κουφωμάτων, κλιμάκων, καμινάδων, τζακιών, στην πράξη, ακόμη και στις ιδανικότερες των περιπτώσεων, έχουμε πάντα την τάση να κάνουμε βελτιώσεις και αλλαγές, βάζοντας λίγο από την προσωπική μας αισθητική, λίγο από την σύγχρονη τεχνική ή μία διαφοροποίηση στα υλικά, και να τα προσαρμόζουμε στις καινούργιες λειτουργίες που θα καλύψουν. Έτσι, αυτό που ανακατασκευάζουμε δεν είναι ποτέ ακριβώς ίδιο μ' αυτό που είχαμε αρχικά, με αποτέλεσμα ένα κτίριο στην δεύτερη, ή τρίτη επισκευή του, να μην έχει πια καμία σχέση με το αυθεντικό. Ενδεικτικά αναφέρω την - σχεδόν ιδανική - περίπτωση της ανακατασκευής από ιδιώτη,¹⁶ ενός ξύλινου κιοσκιού στην οδό Αραμπατζόγλου, του οποίου όμως τα νέα ξύλινα παράθυρα, έγιναν ανοιγόμενα και όχι καρμανιόλες, όπως ήταν τα αρχικά.

Εκτεταμένη ανακατασκευή επίκειται να γίνει και από τον Δήμο Ρεθύμνου, σε ένα συγκρότημα κατοικιών στην οδό Βερνάδου. Ο Δήμος πρόκειται να αναδείξει ένα μεγάλο εσωτερικό ακάλυπτο χώρο στο κέντρο της παλιάς πόλης,¹⁷ και παράλληλα να αξιοποιήσει τα ερείπια που έχει αγοράσει στην βόρεια πλευρά του, προκειμένου να τους δώσει διάφορες πολιτιστικές χρήσεις. Οι προσβάσεις όμως στον ακάλυπτο είναι πολύ στενές (εικ. 22, μπλε βέλη), γι' αυτό αποφασίστηκε να καθαιρεθεί το ακίνητο 1, (εικ. 22), το οποίο εξάλλου είναι ρυμοτομούμενο. Επειδή όμως ρυμοτομούμενο ήταν όλο το βόρειο τμήμα των ερειπίων, ο Δήμος πέτυχε την τροποποίηση της ρυμοτόμησης σ' αυτή τη θέση, με το επιχείρημα ότι θα ανακατασκευάσει το Ενετικό Campo, δηλ. μία μικρή πλατεία που η ύπαρξή της τεκμηριώνεται από την αποτύπωση του 1973 (εικ. 24, 25) των Μουτσόπουλου - Ζέρβα (Μουτσόπουλος 1973). Για να γίνει αυτό θα ανακατασκευάσει όχι μόνο το κτίριο 2, που σήμερα δεν υπάρχει (εικ. 23), αλλά και τα κτίρια 3 & 4 - τα οποία στην σχετική μελέτη θεωρήθηκαν επίσης ετοιμόρροπα - προκειμένου να στεγαστεί σ' αυτά το «Σπίτι του Πολιτισμού». Όμως η πρόταση αποκατάστασης που μας υπέβαλλε το γρ. της Προγραμματικής (εικ. 26) διέφερε σημαντικά από αυτήν της αποτύπωσης Μουτσόπουλου, με τον ισχυρισμό ότι οι αρχικές θέσεις των ανοιγμάτων, τα ύψη, η μορφή των στεγών κ.ά. στοιχεία, δεν εξυπηρετούν την νέα χρήση που θα δοθεί στα κτίρια, αναιρώντας έτσι το ουσιαστικό επιχείρημα βάσει του οποίου πέτυχε την ακύρωση της ρυμοτόμησης τους και την ανακατασκευή τους. Βεβαίως υπεβλήθη και νέα διορθωμένη πρόταση, (εικ. 27) με λιγότερες διαφοροποιήσεις που πιθανότατα στην πράξη θα πολλαπλασιαστούν και ο ιστορικός αυτός δρόμος θα αποκτήσει μεν μία αναβαθμισμένη εικόνα, που όμως δεν θα είναι πλέον η αυθεντική.

Εικ. 22. Εσωτερικός ακάλυπτος χώρος στο κέντρο του Ρεθύμνου. Ρυμοτομούμενο κτίριο 1 που θα καθαιρεθεί

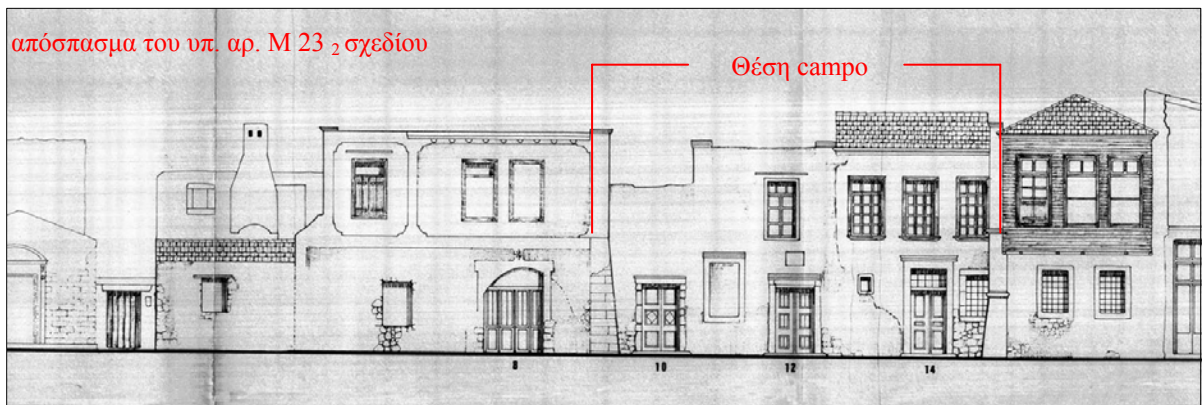
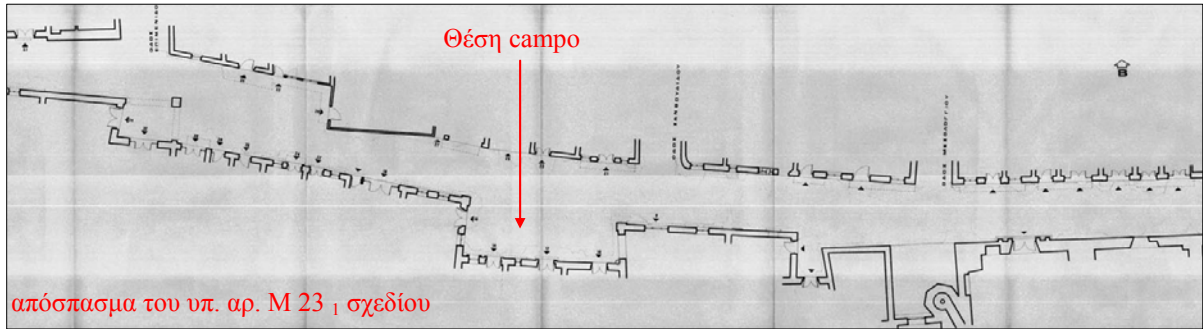

Εικ. 23. Κτίρια 2, 3, 4 στην βόρεια πλευρά του ακάλυπτου της οδ. Βερνάδου, που θα ανακατασκευαστούν

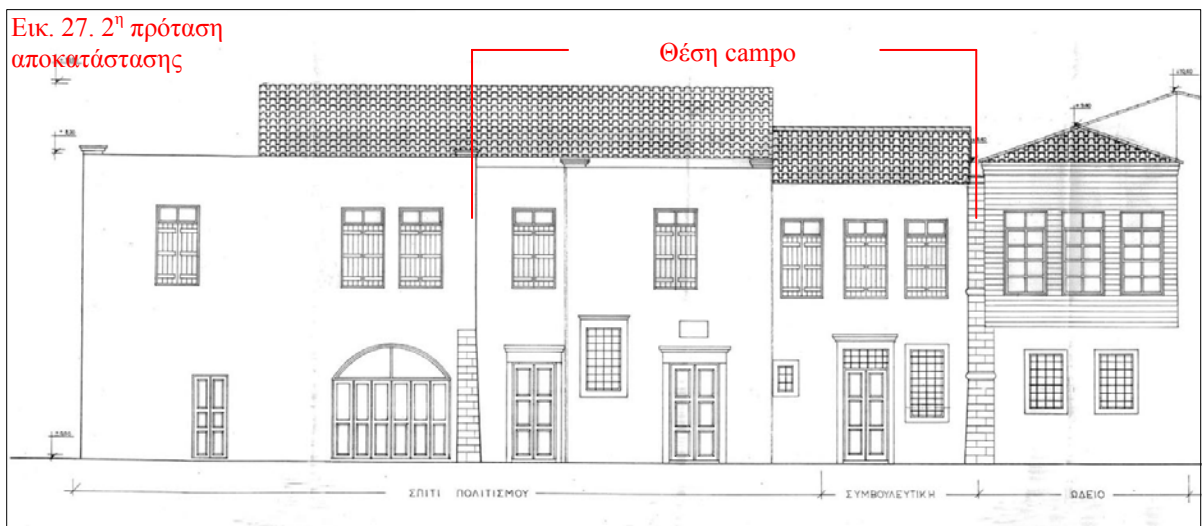
¹⁶ Με μελέτη του 2004 της αρχιτέκτονος Ε. Κολουβάκη

¹⁷ Η σχετική μελέτη ξεκίνησε το 2000 σαν μεταπτυχιακή εργασία του αρχιτέκτονα και διευθυντή του γραφείου της Προγραμματικής Σύμβασης της Π.Π. Ρεθύμνου Στ. Κελέκη, και στη συνέχεια υιοθετήθηκε και ολοκληρώνεται σταδιακά, μέχρι και σήμερα, από το προσωπικό του γραφείου της Προγραμματικής Σύμβασης.

Εικ. 24, 25. Τμήμα αποτύπωσης της οδού Βερνάδου, από τους Μουτσόπουλο - Ζέρβα, το 1973. Κάτοψη - όψη.

Εικ. 26, 27. 1^η & 2^η πρόταση αποκατάστασης των ερειπίων από το γραφείο της Προγραμματικής Σύμβασης.

4. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΑΙΣΘΗΤΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ

Ο τελευταίος παράγοντας και - κατά την εκτίμησή μου - πιο επιβαρυντικός απ' όλους τους προαναφερόμενους, που σχετίζεται άμεσα με το θέμα της ανακατασκευής, είναι η μεταχείριση των μνημείων με γνώμονα το εκάστοτε προσωπικό αισθητικό μας κριτήριο, αντί της διάσωσης των αυθεντικών χαρακτηριστικών τους και της ιστορίας τους. Παράγοντας που αλλοιώνει το μνημεία με τρόπο επικίνδυνο, γιατί σε αντίθεση με την αποκάλυπτη καταστροφή, που είναι κατακριτέα, δεν γίνεται εύκολα αντιληπτός. Χωρίς ιδιαίτερο προβληματισμό φέρνουμε τα μνημεία στα μέτρα μας, τα κάνουμε λίγο πιο ψηλά, πιο αρχαία, πιο όμορφα, πιο σύγχρονα, πιο βολικά. Δημιουργούμε καινούργια ανοίγματα, προσθέτουμε τόξα, θυρώματα, κιόσκια, κάνοντάς τα ίσως όλα, ενίοτε πιο ωραία από τα αυθεντικά, αλλά πάντως ψεύτικα. Σταδιακά αυτός ο τρόπος επέμβασης γίνεται ευρύτερα αποδεκτός ως σωστή αναστηλωτική πρακτική, άξια μάλιστα θαυμασμού και μίμησης. Ιδίως αν υπάρχει ένα αισθητικά άρτιο αποτέλεσμα που μας δικαιώνει, δεν μας ενδιαφέρει αν έχουμε ουσιαστικά κάνει καταστροφή ή πραγματική μετάλλαξη των μνημείων. Κραυγαλέο παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι ένα κτίριο στην οδό Καστρινογιαννάκη, στην πλατεία Μητροπόλεως. Ήταν αρχικά ένα απλό στενομέτωπο, τριώροφο κτίριο συνοδείας, στον β' όροφο του οποίου εγκρίθηκε η προσθήκη ενός ξύλινου κιόσκιου, που δεν προϋπήρχε, μετά από μελέτη του αρχ/να Μ. Βλαχάκη, το 1996. Σταδιακά το κτίριο τροποποιήθηκε τόσο, ώστε όποιος το βλέπει σήμερα, πιστεύει ότι ήταν ένα αναγεννησιακό μέγαρο, το οποίο δέχτηκε σημαντικές επεμβάσεις κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας.

Εικ. 28,29, 30. Κτίριο στην Πλατεία Μητροπόλεως, στην οδό Καστρινογιαννάκη, πριν - κατά την διάρκεια - και μετά την επέμβαση.

Υπάρχουν όμως και λιγότερο κραυγαλέα και πραγματικά πολύ καλαίσθητα παραδείγματα, όπως είναι το κτίριο του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών, στην συμβολή των οδών Μελισσηνού και Ν. Φωκά.¹⁸ Εδώ εκτός από την κατασκευή μίας μεγάλης τριώροφης προσθήκης, που είναι θεμιτή γιατί διαφοροποιείται από το παλιό κτίσμα χωρίς να το επισκιάζει, έχει γίνει στην αυλή του ένα ομολογουμένως πολύ ωραίο, πλην όμως ροδίτικο βοτσαλωτό - κάτι δηλαδή που δεν απαντάται στην παλιά πόλη του Ρεθύμνου - που σήμερα όλοι θεωρούν ότι υπήρχε πάντα εκεί. Ποιος τελικά θα πιστέψει ή θα θυμάται ότι το αρχικό μνημείο ήταν κάπως αλλιώς;

Το τελευταίο παράδειγμα, που συνδυάζει τον παράγοντα της ανακατασκευής με αυτόν του προσωπικού αισθητικού κριτηρίου, είναι το μοναστήρι της Αγίας Ειρήνης (Κουρουνιώτης 1999), στο ομώνυμο χωριό του Δήμου Ρεθύμνου, όπου ανακατασκευάστηκε το καθολικό της μονής, με το

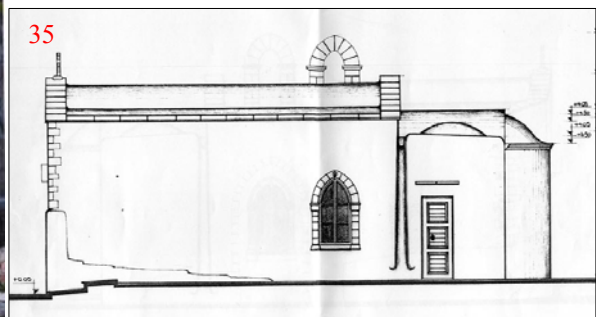
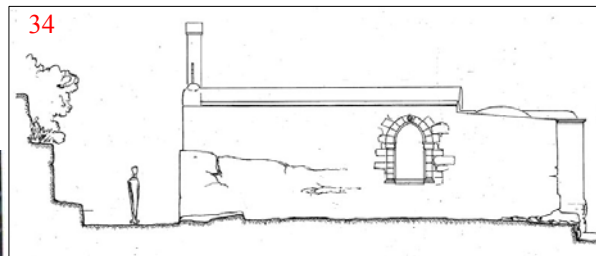
¹⁸ Η αρχική αποτύπωση του κτιρίου είχε γίνει από τον Α. Ζέρβα το 1988, μετά από σχετική ανάθεση της ΔΑΒΜΜ του ΥΠΠΟ, ενώ η μελέτη αποκατάστασής του εκπονήθηκε το 1991, από ομάδα τεχνικών του ΙΤΕ/ΕΚΕΚ, με υπεύθυνη την αρχιτέκτονα Ε. Φυτά.

πρόσχημα της ετοιμορροπίας, καθώς ήταν δηλωμένη η πρόθεση των μοναχών να κάνουν έναν μεγαλύτερο και επιβλητικότερο ναό. Ο νέος ναός έχει σημαντικές διαφοροποιήσεις από τον αρχικό - από τον οποίο το μόνο αυθεντικό κομμάτι που έχει σήμερα διατηρηθεί είναι ένα τμήμα βράχου στην βορειοδυτική γωνία - κυρίως ως προς το ύψος και το μέγεθος (εικ. 31 - 35).

Εικ. 31, 32. Η ανατολική πλευρά του καθολικού, πριν και μετά την ανακατασκευή.

Εικ. 33. Η ανατολική πλευρά μετά την “κατάρρευση”.

Εικ. 34. Αποτύπωση νότιας όψης από τον Μ. Κουρουνιώτη, 1996. Εικ. 35. Πρόταση νότιας όψης - η οποία και υλοποιήθηκε - από τον Α. Χατζιδάκη, 2001.

Εικ. 36, 37. Η είσοδος στο μοναστήρι πριν και μετά την κατασκευή του διαβατικού.

Εικ. 38. Η εσωτερική αυλή, όπως ήταν όταν η Μονή βραβεύτηκε από την Europa Nostra.

Αλλά και σε όλο το υπόλοιπο μοναστηριακό συγκρότημα, το οποίο εξάλλου την τελευταία δεκαπενταετία έχει υπερδιπλασιαστεί, όπως φαίνεται από την σύγκριση των διαδοχικών τοπογραφικών διαγραμμάτων¹⁹, συναντούμε ιστορίζουσες κατασκευές, που βεβαίως δεν υπήρχαν αρχικά, όπως είναι το θολωτό διαβατικό της εισόδου (εικ. 36, 37) ή ο ναός του Αγίου Ραφαήλ στη θέση παλαιού ελαιοτριβείου. Παρόλο που δεν πρόκειται για ιδιώτη αλλά για την εκκλησία, έχει κι εδώ κυριαρχήσει η ματαιοδοξία, το προσωπικό γούστο και η λογική της εκμετάλλευσης του μνημείου.

Ότι οι προαναφερόμενες επεμβάσεις δεν εναρμονίζονται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, με τις βασικές αρχές που επιβάλλονται από διεθνείς Χάρτες και Συμβάσεις και με τα κριτήρια της επιστημονικής αναστήλωσης, είναι προφανές και αυτονόητο. Εν τούτοις, ανάλογες επεμβάσεις συνεχίζουν όχι μόνο να υλοποιούνται, αλλά και να γίνονται ευρύτερα αποδεκτές. Τα ξενοδοχεία στα οποία αναφέρθηκε θεωρούνται επιτυχημένα αναστηλωτικά παραδείγματα προς μίμηση, και αποτελούν προτεινόμενα αξιοθέατα για ορισμένες κατηγορίες επισκεπτών. Η Μονή της Αγίας Ειρήνης βραβεύτηκε από την Europa Nostra. (ΤΕΕ/ΤΔΚ 1995). Η Vila Clodio γίνεται αντικείμενο θαυμασμού από τους επισκέπτες της, και οι τοπικές εφημερίδες δημοσιεύουν εγκωμιαστικά σχόλια. Το κτίριο στην πλατεία της Μητρόπολης έχει επίσης εγκωμιαστεί από τον τοπικό τύπο, ενώ σε σχετική ημερίδα που διοργάνωσε ο σύλλογος αρχιτεκτόνων Ρεθύμνου το καλοκαίρι του 2004, επιλέχθηκε από ορισμένους σαν ένα από τα καλύτερης αισθητικής κτίσματα μέσα στην πόλη.

Επομένως, ακόμη κι αν μία συγκεκριμένη ομάδα επιστημόνων πιστεύει ότι με τις προαναφερόμενες πρακτικές τα μνημεία βλάπτονται, και ότι η αλλοίωση του αυθεντικού με βάση την προσωπική μας αισθητική δεν είναι θεμιτή, αυτό δεν είναι αρκετά αποτελεσματικό. Ουσιαστική διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση των μνημείων θα υπάρξει εάν όλοι όσοι επεμβαίνουμε σ' αυτά, δηλ. οι συνάδελφοι μηχανικοί, αρχαιολόγοι καθώς και οι σημερινοί φοιτητές, που είναι και οι αυριανοί αναστηλωτές, τα αγαπήσουμε - όχι μόνο τα σπουδαία και επώνυμα αλλά και τα λιγότερο σημαντικά - και αποκτήσουμε κοινή γλώσσα. Για την ώρα, αν και ισχυριζόμαστε ότι στόχος μας είναι η διάσωση, η προστασία, η ανάδειξη και η αποκατάσταση των μνημείων, ο καθένας μας τον ερμηνεύει διαφορετικά, προσπαθώντας να φέρουμε τα μνημεία στα μέτρα μας, να τα χρησιμοποιήσουμε ή να αφήσουμε σ' αυτά την προσωπική μας σφραγίδα.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Δημακόπουλος, Ιορδάνης. 1977. *Τα σπίτια του Ρεθύμνου. Συμβολή στη μελέτη της Αναγεννησιακής Αρχιτεκτονικής της Κρήτης του 16ου και του 17ου αιώνα*. Αθήνα. Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Τ.Α.Π.: 62-63
2. Gerola, Giuseppe. 1906. *Monumenti Veneti nell'isola di Creta*. Venezia, A, 2: 510
3. Κουγλήρη, Φ. 2004. Εργασίες 28^{ης} Ε.Β.Α. Τέμενος Sultan Ibrahim. Αρχαιολογικό Δελτίο. *Χρονικά*: υπό εκτύπωση
4. Κουρουγιώτης, Χρ. Μιχάλης. 1998. Ο ναός της Αγ. Ειρήνης στην ομώνυμη Μονή του Ρεθύμνου κατά την Βενετοκρατία και Τουρκοκρατία. *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Αλωση*, Ανάπτυχο από τον τόμο V, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής: 109-118
5. Μαλαγάρη, Α. & Στρατιδάκης, Χ. 1987. *Ρέθυμνο. Οδηγός για την πόλη*. Αθήνα.: Corfu: 92-95
6. Μουτσόπουλος, Κ.Ν. & Ζέρβας, Δ.Γ. 1973. *Μελέτη Προστασίας και Αναδείξεως Παλαιάς Πόλεως Ρεθύμνης*. Θεσσαλονίκη: σχ. Μ 23₁, Μ 23₂
7. Στεριώτου, Θ. Ιωάννα. 1992. *Οι βενετικές οχυρώσεις του Ρεθύμνου (1540-1646), Συμβολή στην φρουριακή αρχιτεκτονική του 16ου και του 17ου αιώνα*. Αθήνα. Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, τομ. Α: 344-346, τομ. Β: 315, φωτ. β. από το αρχείο του G. Gerola
8. ΤΕΕ/ΤΔΚ. 1995. Αρχιτεκτονική Κληρονομιά. Εκθεση βραβευμένων ελληνικών έργων. Από τις δραστηριότητες του Τμήματος Δυτικής Κρήτης. *Διάσταση*, τεύχος 14: 11

¹⁹ του Η. Χριστοδουλάκη του 1994, των Α. Χατζιδάκη - Κ. Στρατάκη του 2000 και των Α. Χατζιδάκη - Α. Νηστικούλη του 2005,